

Աշխարհագրություն

УДК 911.3.001

ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ՕԲՅԵԿՏ

Ա. Ռ. ԱՎԱԳՅԱՆ *, Ս. Ռ. ՍՈՒՎԱՐՅԱՆ **, Մ. Հ. ՓԵԹԱԿՉՅԱՆ ***,
Ն. Ա. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ ****

ԵՊՀ Ստրվիսի անբիոն, Հայաստան

Զբոսաշրջությունը աննախադեպ զարգացում է ապրում: Մեծ է նրա դերը հասարակական կյանքի տարածքային կազմակերպման, կայուն մարդկային զարգացման գործընթացի ձևավորման գործում: Խնդիրը կայուն զբոսաշրջային համակարգի ստեղծման մեջ է: Այս գործում մեծ դեր կարող են կատարել աշխարհագրական գիտության չորս մոտեցումները՝ տարածքայնություն, կոնկրետություն, համալիրություն, գլոբալայնություն, որոնք օգնում են աշխարհագրական միջավայրի բոլոր տարրերի համալիր օգտագործման միջոցով ստեղծել կայուն զբոսաշրջության մոդել:

Keywords: tourism, systematic approach, territorial organization, complexity, human capital.

Ներածություն: Զբոսաշրջությունը տնտեսության արագ զարգացող ոլորտներից մեկն է: Խնդիրը այդ ոլորտի կազմակերպման արդյունավետ ձևերի մշակման մեջ է: Այդ գործընթացում կարևոր դեր կարող է կատարել աշխարհագրությունը, որն իր համալիրության, տարածքայնության մոտեցումների միջոցով կարող է բացահայտել տարածքի կայուն զարգացման մոդել:

Զբոսաշրջային տնտեսության արդյունավետ ձևերի կազմակերպումը բխում է հասարակական պահանջներից, տարածքի բնական և հասարակական կարողությունների, մարդկային կապիտալի նպատակային օգտագործման, աշխատանքի զբաղվածության ապահովման, կայուն մարդկային զարգացման շահերից: Զբոսաշրջային ներդաշնակ համակարգի ստեղծման գործում վճռական դեր կարող է կատարել աշխարհագրությունն իր տարածքային որոշակիության, համալիրության և գլոբալացման մոտեցումների կիրառման միջոցով: Աշխարհագրական մոտեցումներն օգնում են ձևավորելու զբոսաշրջության գիտականորեն հիմնավորված համակարգ, որի վերջնաարդյունքը կայուն մարդկային զարգացման ապահովումն է: Զբոսաշրջությունը հասարակական կյանքի ամենաարագ զարգացող ոլորտներից մեկն է, որը զարգանում

* E-mail: aavagyan@ysu.am

** E-mail: marina.petakchyan@ysu.am

*** E-mail: sr.suvaryan@mail.ru

**** E-mail: nara.hovhan@gmail.com

է տեղական և համերկրային մակարդակներով, բնական ձևով իր որոշակի ազդեցությունն է թողնում հասարակական կյանքի ռեգիոնալ և համերկրային զարգացումների վրա: Ջրոսաշրջությունն իր զարգացման նախադրյալներով, իր կառուցվածքով, գործունեության ձևերով շատ բարդ համակարգ է, որի ձևավորման գիտական սկզբունքները տարածվում են տնտեսագիտության, հոգեբանության, սոցիոլոգիայի և մի շարք այլ գիտությունների վրա, որտեղ և առաջանում են տարակարծություններ, տարբեր մոտեցումներ: Գիտության խնդիրն է՝ գտնել այդ տարակարծությունները համահարթելու, մեկ ընդհանուր նպատակի ծառայեցնելու գիտական վարկած՝ աշխարհայացք և տալ այդ վարկածի գիտական հիմնավորումը:

Հետազոտության արդյունքների վերլուծությունը: Հետազոտական աշխատանքի գիտական հիմնավորման համար օգտագործվել են աշխարհագրության ժամանակակից մոտեցումները և մեթոդները:

Աշխարհագրությունը, իր ընդհանրացնող, համակարգաստեղծ մտածելակերպի շնորհիվ կարող է միմյանց միացնել բնական և հասարակական օրինաչափությունները: Աշխարհագրությունը կարող է ուսումնասիրել երկրները և շրջանները իրենց բնական պայմաններով և հասարակական կառուցվածքով, նրա առանձին տարրերի և երևույթների բարդ փոխկապակցություններով: Ըստ Է.Բ. Ալաևի՝ սոցիալ-տնտեսական աշխարհագրության զարգացման առավել հեռանկարային և կառուցողական ուղին հասարակական կյանքի տարածքային կազմակերպման և կառավարման օրինաչափությունների ուսումնասիրումն է [1]: Ա.Ա. Տկաչենկոն և Է.Լ. Ֆայբուսովիչը գտնում են, որ տարածքային կազմակերպման հետազոտության նպատակն է բացահայտել հետևյալ ասպեկտները՝ տեղաբաշխումը, տարածքային տարբերությունները, տարածքային կապերը, տարածքային կառուցվածքը, տարածքային համալիրները [2]: Ջրոսաշրջությունը և հասարակական կյանքի տարածքային ձևերը մեկ միասնություն են: Հասարակական կյանքում տեղի են ունենում բազմաթիվ կառուցողական փոփոխություններ: Ուրբանիզացման հետևանքով քաղաքային կյանքն ավելի է բարդանում հատկապես հոգևոր, հոգեբանական, բարոյական առումով: Հասարակության նյութատեխնիկական կարողությունների ավելացման և մի շարք այլ պատճառներով զբոսաշրջությունն արագ զարգանում է: Խնդիր է առաջանում զբոսաշրջության կազմակերպման գործընթացը դնել գիտական հիմքի վրա. ստեղծել զբոսաշրջության այնպիսի կառուցվածք, որտեղ բոլոր երևույթները, տարրերը ներդաշնակ են միմյանց և նրանց գործունեությունը նպատակաուղղված է կայուն մարդկային զարգացման գործընթացի իրականացմանը: Ջրոսաշրջությունն իր ամբողջ կառուցվածքով ընթանում է որոշակի աշխարհագրական միջավայրում և փոխազդում է այդ միջավայրի մյուս տարրերի հետ: Աշխարհագրական միջավայրը որոշում է զբոսաշրջային կառուցվածքի ձևը, նրա գործունեության տեղը և դերը: Կայուն զարգացման գործընթացն իրագործվում է մարդ-աշխարհագրական միջավայր փոխհարաբերությունների միջոցով: Ջրոսաշրջությունն իր ճկունության, մասշտաբայնության շնորհիվ թափանցում է ամենուրեք, բնական միջավայրի հեռավոր և դժվարամատչելի վայրերը: Աշխարհագրական միջավայրում հանդես է գալիս աշխարհագրության ինտեգրալ մտածելակերպը, որը հենվում է երևույթների փոխկախվածության և փոխկապակցվածության փիլիսոփայական մոտեցման վրա [3]:

Ըստ Յու. Դմիտրևսկու՝ «աշխարհագրական մտածողություն» նշանակում է տեսնել երկիրը ոչ միայն իր միասնության, այլև իր ներքին բազմազանության մեջ: Աշխարհագրական մտեցումը և մտածողությունը թույլ են տալիս ոչ միայն վերլուծել, այլև կանխարգելել բնության և հասարակության փոխազդեցությունից ծնված փոփոխությունները: Աշխարհագրական միջավայրի փոփոխության ենթարկվում է նաև զբոսաշրջության տնտեսությունը: Այն միջավայրի մի մասն է կազմում և տրամաբանորեն ենթարկվում է միջավայրաստեղծ բոլոր գործընթացներին, որոնց շնորհիվ զբոսաշրջությունը նպաստում է կայուն մարդկային զարգացմանը: Կայուն զարգացումն այժմյա և հետագա սերունդների ներկայացուցիչներին երաշխավորում է իրենց ընդունակությունները դրսևորելու և կենսական կարիքները բավարարելու համար հավասար, պատշաճ մեկնարկային պայմաններ: Կայուն զարգացման գաղափարը հեռահար նպատակ է, որի զարգացման հիմնական ասպեկտներն են՝ էկոլոգիական, սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական, ժողովրդագրական, հոգևոր, հոգեբանական: Այս ասպեկտները միմյանց հետ փոխապայմանավորված են: Կայուն զարգացման համակարգն ամբողջական ու որոշակի է դառնում աշխարհագրական միջավայրում և սերտորեն կապված է այդ միջավայրի բնական, հասարակական երևույթների և տարրերի հետ, կատարում է կարևոր միջավայրաստեղծ դեր [4]:

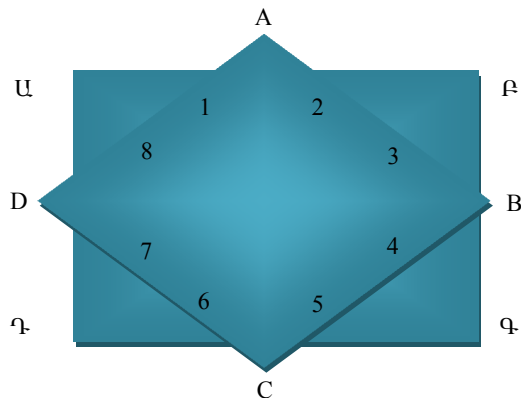
Նկ. 1: Աշխարհագրական հետազոտության մոտեցումները. Ա–Բ տարածականություն; Բ–Գ որոշակիություն; Գ–Գ համալիրություն; Գ–Ա գլոբալացում:

Նկ. 2: Ջրոսաշրջության կառուցվածքի համալիրի ձևավորման փուլերը. AB զբոսաշրջային ռեսուրսների օգտագործում; BC զբոսաշրջության կառուցվածքի ստեղծում; CD զբոսաշրջության կառուցվածքի գործունեության գիտական մեխանիզմի մշակում; DA զբոսաշրջության կառուցվածքի զարգացման գործունեությունը դեպի կայուն մարդկային զարգացման ուղղորդում:

Աշխարհագրական միջավայրի տարածքային կառուցվածքի մաս է կազմում նաև զբոսաշրջության օբյեկտը: Ջրոսաշրջության օբյեկտը, զարգանալով աշխարհագրական մտածողության չորս մոտեցումների հենքի վրա, ձևավորվում է այդ չորս փուլերով: Աշխարհագրական հետազոտության մոտեցումները և տուրիզմի զարգացման փուլերի միասնությունը պատկերված են նկ. 1–3-ում:

Է.Բ. Ալակի կողմից ներկայացված աշխարհագրական հետազոտության չորս մոտեցումները պատկերված են նկ. 1-ում, զբոսաշրջության կառուցվածքի ստեղծման չորս փուլերը՝ նկ. 2-ում, իսկ 3-րդ նկարում տուրիզմի զարգացման փուլերի և աշխարհագրության մոտեցումների համատեղումն է:

Նկ. 3: Ջրոսաշրջության օբյեկտը աշխարհագրական հետազոտության համատեքստում:

Աշխարհագրական հետազոտման մոտեցումների և զբոսաշրջային համակարգի ստեղծման չորս փուլերի համատեղման միջոցով ստացվում են ութ հանգույցներ, որոնցից յուրաքանչյուրն իր որոշակի դերն ունի օբյեկտի վերջնակառույցի ստեղծման գործում: 1–4 հանգույցներում աշխարհագրության տարածքային և որոշակիության սկզբունքների կիրառական դերն է կայուն զբոսաշրջային ձեռնարկության ստեղծումը և նրա գործունեությունը կայուն զարգացման նպատակին ծառայեցնելը: Ըստ Մ.Մ Գոլուբչիկի «Տարածքը մայրցամաքի մասն է, իր հստակ բնական առանձնահատկություններով և կարողություններով» [5]: Օ. Եվգենևը տարածքը համանմանեցնում է «աշխարհագրական թաղանթ» հասկացության հետ և գտնում է, որ աշխարհագրական հետազոտությունների օբյեկտը աշխարհագրական թաղանթն է, որպես բնության և մարդկային հասարակության փոխազդեցության ոլորտ: Տարածքային կարողության կարևոր բաղադրիչ է նաև մարդկային կապիտալը: Ինչպես նշում են Ա. Մամյուելսոնը և Ու.Գ. Նորդհաուսը՝ «Մարդկային ռեսուրսների որակը տնտեսական զարգացման ամենակարևոր եզակի կատալիզատորն է, արտադրության կազմակերպման համար պահանջվում է կառավարում, անհրաժեշտ հմտություններ, որոնցով օժտված է միայն գրագետ և բարձր որակավորում ունեցող աշխատուժը» [6]: Ըստ Պ.Ս. Շարինկինի և Ա.Ս. Պախտովայի՝ տարածքի զբոսաշրջային կարողությունը որոշվում է հետևյալ չափանիշներով

- տարածքի հեռանկարը զբոսաշրջության տվյալ տեսակի զարգացման համար;
- տրանսպորտային մատչելիությունը (շուրջօրյա և սեզոնային);
- զբոսաշրջային կարողությունների համալիրությունը;
- զբոսաշրջային կարողությունների խորությունը;
- հյուրընկալության սերվիսը, տեղեկատվական հազեցվածությունը;
- զբոսաշրջության բնական կարողությունը [7]:

Գ.Պ. Դոլենկոն զբոսաշրջային ռեսուրս է համարում բնական և սոցիալ-մշակութային այն բոլոր օբյեկտները, որոնք կարող են բավարարել զբոսաշրջիկի տարատեսակ պահանջները: Տարածքի զբոսաշրջային կարողությունների օգտագործումը արդյունավետ կարող է լինել, երբ դրանք շրջանառության մեջ են մտնում տարածքի զբոսաշրջային առումով արժեք ներկայացնող բնական և հասարակական բոլոր տարրերի, երևույթների հետ: Ջրոսաշրջային օբյեկտը կառուցվում է որոշակի տարածքում, որը հնարավորություն է տալիս

օբյեկտի ձևավորումը կապել տարածքի բնական և հասարակական տարրերի հետ: Տարածքում որոշակի է դառնում նաև օբյեկտի կառուցվածքի ստեղծման հնարավորությունը, որը կապված է տեղական առանձնահատկությունների և զբոսաշրջային պահանջարկի հետ: Կոնկրետությունը թույլ է տալիս որոշակի աշխարհագրական դաշտում տեղավորել զբոսաշրջային օբյեկտը, օգտագործել տարածքի բնառեստորսային և հասարակական կարողությունները: 5–8 հանգույցներում զբոսաշրջության կառուցվածքի ստեղծման և գործունեության գիտական մեխանիզմի մշակման համար օգտագործվել են կոմպլեքսային և գլոբալացման մոտեցումները, որոնք հնարավորություն են տվել զբոսաշրջության կառուցվածքի գործունեությունը ծավալել գլոբալացման գործընթացների հենքի վրա, հաշվի առնելով, որ զբոսաշրջությունն ունի գլոբալ բովանդակություն: Ջրոսաշրջային օբյեկտի ստեղծման գործում կառուցվածքային նշանակություն ունի համալիրությունը, նրա գործունեության գիտական մեխանիզմի ձևավորումը:

Բ. Խորևի բնորոշմամբ «աշխարհագրական միտքը և ուժը ուսումնասիրվող տարածքի նկատմամբ կոմպլեքսային մոտեցման մեջ է»: Բ. Թերների բնորոշմամբ. «Մեր գիտության միասնականացնող բնույթը կայանում է նրանում, որ այն կատարում է իրական աշխարհի կոմպլեքսային ուսումնասիրություն» [3]: Համակարգին ներհատուկ է այն օրենքը, երբ համակարգի բաղադրիչների համաձայնեցված աշխատանքի արդյունքն ավելի մեծ է, քան առանձին բաղադրիչների աշխատանքի թվաբանական գումարը: Համակարգի բաղադրիչների համաձայնեցված աշխատանքը բերում է ինչպես օբյեկտի կատարյալ կառուցվածքի, այնպես էլ նրա կառավարման գիտականորեն հիմնված մեխանիզմի ստեղծմանը: Կառավարումը սուբյեկտների իրավասու մարմինների գիտակցված, նպատակաուղղված ներգործունեությունն է մարդկանց, տնտեսական օբյեկտների վրա: Նպատակն է՝ ուղղորդել նրանց գործունեությունը, ստանալ ցանկալի արդյունքներ: Արժեքային շրջալի մոդելը զբոսաշրջության արդյունաբերության ոլորտում ակտիվ շահառուներին միավորելու, միևնույն նպատակին ուղղված համակարգային մարտավարությունն է: Համակարգային մարտավարությունը ժամանակակից բիզնեսի պահանջարկն է: Ժամանակակից բիզնես միջավայրը հիմնովին նոր լուծումներ է պահանջում առկա խնդիրների և մարտահրավերների համար, որոնցից ամենակարևորը անձնակազմի ներուժի և մարդկային կապիտալի առավելագույն արդյունավետ օգտագործումն է: Մարդկային կապիտալը մարդկային հարաբերությունների ձևավորողն է, ինչպես նաև հասարակական կյանքի տարածքային համալիրների կազմակերպողն ու նրանց գործունեությունը ուղղորդողը: Համակարգային մոտեցման տարածքի դաշտում մարդկային կապիտալի օգտագործումը կարող է դառնալ զբոսաշրջային օբյեկտի գործունեության շարժիչ ուժը՝ գեներատորը: Կայուն մարդկային զարգացման հիմքը նաև զբոսաշրջային գործունեության և գլոբալացման գործընթացների միասնությունն է: Այստեղ առաջին հերթին աշխարհագրության գիտական կարողությունն է, երկրորդ հերթին հասարակական պահանջարկը: Ինչպես նշում է Է.Բ. Ալսերը «Համամոլորակային առումով աշխարհագրությունը պարտավոր է մասնակցություն ունենալ ժամանակաշրջանի խոշոր հիմնախնդիրներին, որոնք դժվար լուծելի են» [1]: Դժվար խնդիրների լուծումը հասարակական անհրաժեշտություն է: Գլոբալացումը խթան է հանդիսանում միջազգային զբոսաշրջության զարգացման գործում: Միջմշակութային հաղորդակցության

ընդարձակումը, տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զարգացումը, սոցիալ-տնտեսական պայմանների բարելավումը նոր հնարավորություններ են ստեղծում զբոսաշրջության զարգացման համար: Այստեղ բացառիկ է տեղեկատվության դերը: Ինչպես նշում է Տ. Բուրմենկոն՝ «Տեղեկատվության ծավալը և որակը որոշում է հասարակության տեսակը, մակարդակը և մշակույթը» [8]: Աշխարհագրական գիտության մոտեցումները, սկզբունքները և մտածելակերպը օգնում են ձևավորել զբոսաշրջության կայուն համակարգ, ապահովելու նրա գիտական մեխանիզմը, ուղղորդելու նրա գործունեությունը դեպի կայուն հասարակություն, տանելու այն դեպի կայուն մարդկային զարգացում:

Եզրակացություն: Աշխարհագրությունը իր չորս՝ տարածականության, որոշակիության, համալիրության, գլոբալացման մոտեցումների շնորհիվ կարևոր դեր է կատարում զբոսաշրջության կազմակերպման մեջ: Աշխարհագրական հետազոտությունները զբոսաշրջության ողջ համակարգը կապում են տարածքի բնառեսուրսային կարողությունների հասարակական հնարավորությունների հետ:

Ստացվել է՝ 29.04.2019

Գրախոսվել է՝ 19.06.2019

Հաստատվել է՝ 01.07.2019

Գ Ր Ա Կ Ա Ն Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

1. Алаев Е.В. *Социально–экономическая география. Понятийно-терминологический словарь.* М. (1983), 33 с.
2. Ткаченко А.А., Файбусович Э.Л. *Территориальная организация. Общий предмет исследования географии и регионологии.* (1994), 165 с.
3. *Աշխարհագրության արվեստը ու գիտությունը:* Եր. (2007), 23–33.
4. *Մարդկային զարգացման հիմունքներ:* Եր. (2004), 90 с.
5. Голубчик М.М., Файбусович Э.Л. Носонов А.М., Макарян С.В. *Экономическая и социальная география.* М. (2004), 121 с.
6. Սամյունկան Գ.Ս., Նորդհայնս Ու.Դ. *Տնտեսագիտություն:* Եր. (1995), 445 с.
7. Шаринкин П.С., Пахомова А.С. *Определение территории Пермского края для развития туризма, теория, методология, практика.* Вестник ПГИИК, 99–113.
8. Бурменко Т.Д., Даниленко Н.Н., Туренко Т.А. *Сфера услуг в современном обществе: Экономика, менеджмент, маркетинг.* (2004), 18 с.

А. Р. АВАГЯН, С. Р. СУВАРЯН, М. Г. ПЕТАКЧЯН, Н. А. ОГАНЕСЯН

ТУРИЗМ КАК ОБЪЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ ГЕОГРАФИИ

Резюме

Туризм переживает беспрецедентное развитие. Немаловажна его роль в создании пространственных видов общественной жизни и в процессе формирования устойчивого человеческого развития. Задача заключается в

создании устойчивой туристической системы. В этом деле большую роль могут сыграть четыре принципа географического подхода – территориальность, комплексность, конкретность и глобальность, которые при комплексном применении всех составляющих географической среды способствуют созданию модели устойчивого туризма.

A. R. AVAGYAN, S. R. SUVARYAN, M. H. PETAKCHYAN, N. A. HOVHANNISYAN

TOURISM AS AN OBJECT OF STUDY OF GEOGRAPHY

Summary

Tourism industry experiencing rapid development. Its role is important in the processes of spatial organization of social life and the formation of sustainable human development. The main issue is the creation of a sustainable touristic model. In this matter, four principles of geographical approach can play an important part: territoriality, complex approach, concreteness and globality, which, with the integrated application of all components of the geographic environment, contribute to the creation of a sustainable tourism model.